

VÄLISMAA HUMANITAARABI EESTILE VABADUSSÕJA AJAL 1919–1922

Aleksander LOIT

Kodune aadress: Salagatan 45B, 75326 Uppsala, Sverige; annette.thornquist@niwl.se

Vabadussõja ajal sai Eesti välisabi mitmelt riigilt nii vabatahtlike sõdurite, sõjavarustuse kui ka humanitaarabi näol. Viimane koosnes peamiselt sanitaarabist haavatud ja haigetele sõduritele, aga ka toiduaineist, riietusesemeist ja jalatseist puudust kannatavatele tsiviilelanikele, eriti lastele. Abistamistegevuse peaorganiseerija ja praktiline teostaja oli Ameerika Punase Risti kohalik allorgan Baltimaail. See tegutses aastail 1919–1922 energilise arsti kolonelleitnant Edward W. Ryani juhtimisel. Selle organi tähtsaimaks ülesandeks sai tüüfuse vastu võitlemine. Taud möllas esma- ja teisejärgel Vene valgete Eestisse taganenud vägede hulgas ja ohustas levikuga ka Eesti tsiviilelanike keskele. Koostöös Eesti Punase Risti ja Eesti sõjaväega suudeti tüüfusele siiski piir panna. Mõningal määral sai Eesti humanitaarabi ka mitmelt teiselt Ameerika abiorganisatsioonilt, samuti Taani, Soome ja Rootsi Punaselt Ristilt. Artikkel rajaneb peamiselt USA riigiarhiivis (*National Archives*) Washingtonis leiduvatel Ameerika Punase Risti Baltimaadel tegutsenud allorgani materjalidel.

Kui novembris 1918 algas Eesti Vabadussõda Nõukogude Venemaa peale tungi vastu, olid eeldused maa kaitsmiseks üsna viletsad. Puudus edukaks sõjapidamiseks väljaehitatud riigiparaat, ei olnud organiseeritud sõjaväge ega sõjavarustust. Eelnenud Saksa okupatsioon oli pealegi maa kaupadest tühjaks teinud ja rahva toitlusolud olid kehvad. Seetõttu tuli loota välisabile.

Abivajadus oli suur peamiselt neljas valdkonnas.

Esiteks nappis sõduritest, eriti sõja algul. Mõnevõrra korvasid seda Soomest värvatud vabatahtlikud, kelle tulek Eestisse juba aastavahetusel 1918–1919 tähendas peamiselt moraalset tuge Eesti üksustele ja avalikkusele. Ka Taanist ja Rootsist tuli värvatud vabatahtlikke, kelle tegutsemine Eestis tekitas siiski mitmeid probleeme.¹ Samuti püüti lääneliitlaste abiga Saksamaa vangilaagritest koju

¹ Helanen, W. Suomalaiset Viron vapaussodassa. Helsinki, 1921; Kalm, H. Pohjain Poikain retki. Porvoo, 1921; Jaanson, K. Draakoni hambad. Rootsi ja Taani palgasõdurid Eestis 1919. aastal. Tallinn, 1988; Borgelin, R. G. Dannebroggi lipu all. Teose esimese, 1934 Tallinnas ilmunud väljaande järele redigeerinud ja lisamärkustega täiendanud Jüri Rimmelgas. Uppsala, 1973; Lundborg, E. Soomusautoga Eesti vabadussõjas. Minu rindeelamusi 1919–1920. Lund, 1968.

toimetada Esimeses maailmasõjas tsaaariarmee teeninud eesti sõdureid, keda võis olla mõni tuhat.²

Teiseks oli suur puudus sõjavarustusest: relvadest, laskemoonast, veokeist ning sõdurite riietusest ja jalatsitest. Selles osas saadi abi peamiselt lääneriikidelt ja Soomelt ning mõningal määral ka Rootsilt.³

Kolmandaks oli Eestil vaja rahalaenusid ja krediidigarantiisid, et tasuda ostetud sõjavarustuse ja toiduainete eest. Laenu saadi esmajoones USA-lt, Inglismaalt ja Prantsusmaalt. Aja jooksul kogunes koos laenuprotsentidega raske sõjavõlg, mis – nagu mitmel teisel võlglasriiigil – suuremas osas jäigi tasumata.⁴

Neljandaks oli suur vajadus humanitaarabi järele, esmajoones sanitaarabi valdkonnas: haiglate sisustus ja varustus, arstiriistad ja arstimid ning meditsiiniline personal, see oli tarvilik peamiselt haavatud ja haigete sõdurite ravimiseks. Aga vaja oli ka toiduaineid, riietusesemeid ja jalatseid puudust kannatavatele tsiviilelanikele. Sellekohast abi osutasid eeskätt mitmete maade Punase Risti organisatsioonid ja erinevalt muust abist anti humanitaar- ja sanitaarabi põhimõtteliselt tasuta.

Ühes mõttes oli Balti riikidel õnne oma vabadussõdadega. Kui need sõjad käisid 1918–1920, oli Esimene maailmasõda Euroopas juba lõppenud. Sinna olid liitlasriigid rajanud tohutud depood igat laadi sõjavarustuse ning toidu ja tarbeainete jaoks. Nüüd seisid need kasutamata. Sealt oli lihtne saata ülejäänud sõjamaterjali Vene valgetele vägedele ning Eesti, Läti ja Leedu sõjavägedele, kes pidurdasid bolševike võimu laiendamist. Suurem osa abisaadetisi Baltimaile tuli just neist Euroopa hoidlastest.

Abi koosnes erinevaist artikleist ja see tuli mitmeid kanaleid kaudu. Siinses kirjutises on fookuses humanitaar- ja sanitaarabi. Selle kohta on notiitse siin-seal kirjanduses, aga teemat ei ole seni veel süstemaatiliselt uuritud. Järgnev käsitlus keskendub Ameerika Punasele Ristile (edaspidi lühendatult ARC, *American Red Cross*) kui kõige tähtsamale vahendajale selles abivajaduse sektoris ja rajaneb

² Stockholmis asunud Eesti Eridelegatsiooni ja Saksamaal Parchimi sõjavangide laagris olnud Eesti sõjavangide usaldusmeeste kirjavahetus veebruaris–märtsis 1919. Eesti Riigiarhiiv (ERA), f 1587. Eesti saatkond Stockholmis 1918–1940, n 1. Eesti Eridelegatsioon Stockholmis 1918–1919.

³ **Laaman, E.** Eesti iseseisvuse süünd. Teine trükk. Stockholm, 1964, 364, 377 jj, 383 jj; **Zetterberg, S.** Suomi ja Viro 1917–1919: Poliitistiset suhteet syksystä 1917 reunavaltio poliitiikan alkun. Helsinki, 1977; **Hovi, O.** The Baltic Area in British Policy 1918–1921, I. From the Compiéne Armistice to the Implementation of the Versailles Treaty, 11.11.1918–20.1.1920. Helsinki, 1980; **Medijainen, E.** Saadiku saatus. Välisministeerium ja saatkonnad 1918–1940. Tallinn, 1997, 54 jj; Firma D. Wasenius Stockholmis minister O. Strandmanile 4.1.1919. ERA, f 1599. Eesti konsulaadid Rootsis, n 1, s 6; Eesti Eridelegatsioon Stockholmis Rootsi Meditsinaalvalitsusele 23.1. ja 7.2.1919. ERA, f 1587. Eesti saatkond Stockholmis 1918–1940, n 1. Eesti Eridelegatsioon Stockholmis 1918–1919, s 1.

⁴ **Laaman, E.** Eesti iseseisvuse süünd, 387; **Medijainen, E.** Saadiku saatus, 247 jj, 252; **Jullinen, P.** Eesti Vabariigi sõjavõlg Ameerika Ühendriikidele. – Kleio. Teaduslik-populaarne ajaloo almanahh, 2. Tartu, 1989, 57 jj; vt. ka **Jaanson, K.** Jälle see Taani võlg! – Kleio. Teaduslik-populaarne ajaloo almanahh, 2. Tartu, 1989, 90 jj.

põhiliselt selle organisatsiooni Baltimaade allorgani arhiivmaterjalil, mis säilib USA riigiarhiivis (*National Archives*) Washingtonis.⁵ Siinkasutatud materjal koosneb peamiselt reeglipärastest tegevusaruannetest ning kirjavahetusest ARC-i Eestis tegutseva allüksuse, ARC-i Pariisis asuva Euroopa peakorteri, ARC-i keskorganite ja USA välisministeeriumi vahel. Koos muu arhiivis leiduva allikmaterjaliga oleks võimalik üksikasjalikult kaardistada ARC-i materiaalse abi totaalset ulatust ja geograafilist jaotust Eestis, kus organisatsioonil oli üle viiekümne abiandmispunkti. See ülesanne peab jääma väljapoole praeguse artikli raame. Tähtis on konstateerida, et järgnev käsitlus peegeldab humanitaarabi problemaatikat põhiliselt ühe aktiivse osalise vaatenurgast nähtuna.

*

Pärast bolševike revolutsiooni oktoobris 1917 ja kodusõja algust keskendus lääne liitlasriikide huvi Venemaa suhtes sellele, et vastu töötada enamlaste võimu kindlustamisele ja laiendamisele ning et säilitada Venemaa jagamatus. Kui esialgsed relvastatud interventsiooni plaanid ei leidnud teostamist, suunati lääneliitlaste poliitiline toetus ja sõjaline abi esmajoones Vene valgetele vägedele, Eesti alal seega Judenitši armeele. Alles pärast selle väeüksuse lagunemist 1919. aasta sügisel said välisabi peamisteks objektideks selles regioonis noored Balti vabariigid. Ka välisriikide humanitaar- ja sanitaarabi Eestile tuleb näha sellel poliitilisel taustal.

Abi sai alguse Prantsusmaalt ja Saksamaalt, kuhu ARC oli sealse sõjategevuse lõpul rajanud hiiglaslikud toidu- ja tarbeainete ning meditsiinivarustuse depood lääne liitlasriikide ligi 250 000 sõjavangi abistamiseks. Seda tegevust administreeris *American Red Cross Commission for the Relief of Allied Prisoners of War in Germany*. Juba enne komisjoni tegevuse lõpetamist augustis 1919 otsustati, et osa ülejäänud tagavaradest tuleb suunata uue abiandja, nimelt *American Red Cross Commission to Western Russia and the Baltic States*'i käsutusse. Eesti alal paigutati komisjoni peakorter Tallinna, aga kohalikke depooseid rajati ka Narva, Pärnusse ja Paidesse. Komisjoni otseses teenistuses olev ARC-i personal Eestis ulatus 30 inimeseni ja seda juhtis kogu tegevuse jooksul (1919.–1922. aastani) energiline Ameerika arst kolonelleitnant Edward W. Ryan.⁶

ARC-i komisjon Eestis tegutses koostöös lääneliitlaste ametlike esindajatega kohapeal ja teiste abiorganisatsioonidega. Poliitilise ja sõjaväelise iseloomuga küsimustes toimus koostöö USA välisministeeriumi ning Briti, Prantsuse ja USA sõjaväeesindustega Baltimail (*Military Missions*). Humanitaar- ja sanitaarabi puudutavates asjades koostööd teinud komisjon teiste abiandjatega, nagu *American Relief Administration*, *American Food Administration*, *American Central Committee for Russian Relief* (andis abi peamiselt Judenitši armeele Eestis), *American Children*

⁵ American Red Cross 948. Commission to Western Russia and the Baltic States, 1919–1922 (ARC Commission). National Archives (NA). Washington D. C., USA.

⁶ Short notices 12.9., 11.11.1919; Annual report July 1920. ARC Commission 948.08.

Relief, All European Child Fund ning mitme lääneriigi Punase Ristiga. Komisjoni materjalides kajastub mõningane huvide vastandumine abistamise küsimuses. Lääneriikide kõrgemal poliitilisel tasandil olid huvi fookuses esmajoones enamlaste vastu võitlevad Vene valgete poliitilised organisatsioonid ja sõjaväeüksused, kuna ARC-i komisjon Eestis suunas oma tegevuse peamiselt kohalike abivajaduste rahuldamisele.

Kõige tihedam ja tulemusrikkam koostöö oli ARC-il siiski Eesti võimudega ja Eesti Punase Ristiga. Abistamistegevuse strateegilised otsused tehti ühishõupidamistel vabariigi valitsuse või mõne ministriga, abi kohalik jaotus ja praktiline vahendamine toimus Eesti Punase Risti hoolitsusel. Eesti Punane Rist asutati vabariigi esimesel aastapäeval 24. veebruaril 1919. Organisatsioon toetas tõhusalt Sõjaväe Tervishoiu Valitsust ja hoolitses selle eest, et juba kolme kuu pärast töötas kümnekond sõjaväehaiglat ja -sanatooriumi.⁷

ARC-i komisjoni abistamistegevus algas kolonelleitnant Ryani ja paari tema kaastöölise saabumisega Eestisse mai algul 1919. Nendega koos jõudis kohale ka esimene abisaadetis, mis koosnes peamiselt operatsioonivarustusest, ravimitest ja muudest haiglatarvetest. See jaotati käigusolevate haiglate vahel. Tol ajal oli sõjaväehaiglates ühtekokku umbes 5000 haavatud ja haiget sõdurit.

Järgnevate abisaadetiste vahendamine nõudis hulga praktiliste probleemide lahendamist. Mitmed suuremad materjalikogused saadeti näiteks mereteed kaudu ja tihti pidid Eesti võimud ise üürima laevu transpordiks peamiselt Prantsusmaa ladudest. Vähemalt üks selline kaubavedu lõppes laevahukuga miini otsas. Eestis tuli aga muretseda sobivaid laoruume ja organiseerida abi kohalikkude jaotamist.⁸

Ajavahemikus mai algusest 1919 kuni juuni alguseni 1920 leidub märkmeid ühtekokku kahekümne ARC-i Eestisse läkitatud abisaadetise kohta. Üldiselt suunati kogu abi ARC-i komisjonile jaotamiseks vastavalt kohalikele vajadustele, aga osa saadetisi oli komisjoni ja ARC-i Pariisi peakorterite vahelistes kokkulepetes juba algusest peale määratud kindlatele abivajajatele. Nende seas olid Judenitši Loodearmee, Eesti sõjavägi, Eesti Punane Rist ja ka Eesti tsiviil-elanikkond, kelle seas lapsed olid vahel eriliselt ära märgitud.⁹

Vene valgete Loodearmee sai ulatuslikku ja igakülgset materiaalset toetust lääne liitlasriikidelt, eriti Petrogradi sõjakäigu jooksul 1919. aasta sügisel. Viiburisse oli näiteks rajatud rikkalik sõjavarustuse ja toiduainete depoo ning Judenitši käsutuses olid suured rahalised fondid. ARC-i toetus Loodearmeele oli seetõttu võrdlemisi tagasihoidlik ja piirdus peamiselt haiglavarustuse ja ravimitega, eriti pärast armee taganemist Eestisse, kui 15 000 desarmeeritud sõdurit, neist mõni tuhat haavatud ja haiget, ja 5000 tsiviilpõgenikku paigutati Narva ja mitmesse teise Virumaa asulasse. Seevastu näis huvi venelaste abistamiseks olevat suur Ameerika rahva hulgas. Muu seas saabus märtsis 1920 Tallinna laev New Yorgist

⁷ Short notices 27.5.1919. ARC Commission 948.08; L'Activité de la Croix-Rouge Esthonienne 1919–1925. Tallinn, 1925; Eesti Vabadussõda 1918–1920, II. Tallinn, 1939, 68 jj; Laaman, E. Eesti iseseisvuse sünd, 658.

⁸ Short notices 23.5., 21.8.1919, 15.10.1920. ARC Commission 948.08.

⁹ Annual report July 1920. ARC Commission 948.08.

(a russian volunteer fleet steamer) suure abisaadetisega, mis ilmselt oli mõeldud interneeritud venelastele Narvas.¹⁰

Kõige suurem osa ARC-i abist läks siiski Eesti sõjaväele. Peamiselt koosnes see sanitaaralal vajaminevatest esemetest: haiglasüstustest ja -aparatuurist, arstiriistadest, ravimitest, operatsiooni- ja desinfektsioonivahenditest, haiglariietusest, tekkidest, patjadest, voodipesust ja käterättidest. Umbes tuhandemehelisel *Scouts*-rügemendil oli näiteks oma väike haigla viiekümne voodiga. See oli üks abisaajaist. ARC ei andnud haiglaravustust mitte ainult sõjaväehaiglatele, vaid peaaegu kõikidele Eesti haiglatele. Suur hulk abisaadetiisi Eesti sõjaväele oli aga ette nähtud sõdurite isiklike vajaduste rahuldamiseks, näiteks riided – eriti soojad riided, jalatsid, aluspesu, sokid – ning tubakas ja sigaretid.¹¹

Eesti tsiviilelanikele määratud abi koosnes esmajoones toiduainetest, riidest, jalatsitest ja ravimitest. Ka osutati neile teatud preventiivseid sanitaarteenuseid.¹² Abi eesti lastele seisnes peamiselt nende tervisliku seisundi eest hoolitsemises. See toimus põhiliselt eriliste lastetervishoiu kontrollkeskuste kaudu (*American Red Cross Child Welfare Stations*). Neid oli kogu Eestis 49. Laste tervislik olukord oli murettekitav: kuues kliinikus arstlikul läbivaatusel käinud 1350 lapsel oli kokku 2534 haigusnähtu, seega ligi kaks tõsisemat tervisehäiret ühe lapse kohta. Kõige levinum haigus oli tuberkuloos.¹³

Lääne liitlasriikidelt Vabadussõja ajal saadud materiaalse abi kõrval tuleb kindlasti mainida ka ARC-i teenistuses olnud personali ja mitte ainult – võib-olla isegi mitte esmajoones – komisjoni administratiivstaapi, vaid ka neid arste ja meditsiiniõdesid, kes tegelesid otseselt Eesti haavatud ja haigete sõduritega.¹⁴

Nii Eesti tervishoiuorganisatsiooni kui ka ARC-i Eesti komisjoni kõige ulatuslikumaks ja ülitähtsaks ülesandeks sai tüüfuse vastu võitlemine. Taudi töid endaga kaasa Eestisse taganunud Loodearmee sõjaväelased ja nendega kaasa tulnud vene sõjapõgenikud, kelle keskel tüüfus peaaesjalikult levis. Nad olid ruumpuudusel enamasti paigutatud käepärast olevatesse hoonetesse – tühjadesse vabriku- ja laoruumidesse, kus tihti puudusid soojus, elekter, pesemisvõimalused ja isegi voodid. Seetõttu ei olnud paljud inimesed saanud end nädalate viisi lahti riietada. Lahinguvintsutustest niigi nõrgestatud tervisega sõdurid, kelle hulgas oli haavatuid ja haigeid, kes ei olnud saanud mingit ravi, moodustasid soodsa keskkonna nakkushaiguste levimiseks. Detsembris 1919 puhkes venelaste seas tüüfuse epideemia, mis hakkas ohustama ka Eesti tsiviilelanikke.¹⁵

¹⁰ Lt.Col. Edward W. Ryan to Col. Robert E. Olds, ARC Commissioner to Europe, Paris 4.1.1920; Short notices 22.3.1920; Monthly report April 1920. ARC Commission 948.08.

¹¹ Short notices 11.3., 6.5., 23.5., 25.5., 28.5., 3.6., 4.6., 25.8., 6.9.1919, 4.1.1920. ARC Commission 948.08.

¹² Short notices 16.6., 9.8., 1.9.1919; Annual report July 1920. ARC Commission 948.08.

¹³ Lt.Col. Edward W. Ryan to Col. Robert E. Olds, ARC Commissioner to Europe, Paris 3.5.1921; Monthly reports June–September 1921. ARC Commission 948.08.

¹⁴ Short notices 20.1.1920. ARC Commission 948.08.

¹⁵ Lt.Col. Edward W. Ryan to Col. Robert E. Olds, ARC Commissioner to Europe, Paris 4.1.1920; Lt.Col. Warwick Greene to John C. Gade, Commissioner of the United States for the Baltic Provinces of Russia 21.1.1920; Monthly report April 1920. ARC Commission 948.08.

Tüüfushaigete täpne üldarv ei ole teada, sest see muutus kiiresti epideemia tormilise arengu tõttu. Andmed haiguse ulatuse kohta pärinesid erinevaist ajamomentidest ja eri allikaist ning olid mõneti vasturääkivad. Maksimaalselt võib tüüfushaigete üldarvu hinnata 15 000-le, neist umbes 13 000 olid Narvas ja teistes Virumaa asulates ning mõni tuhat Tallinnas. Narvas hinnati tüüfusesse haigestunute suremust 40 protsendile.¹⁶

Kuni Loodearmee ei olnud vormiliselt veel likvideeritud, allusid armee riismed Narvas Judenitšile ja tema ohvitserkonnale. Tüüfuse levikuga ilmes üha selgemalt demoraliseerunud ja distsiplineerimatu sõjaväe võimetus ise otsustavalt epideemia vastu võitlema asuda. ARC-i tungival nõudmisel võtsid Eesti võimud selle ülesande enda peale, mis tähendas, et Loodearmee ohvitserid ja sõdurid allutati nüüd Eesti sõjaväe korraldustele. Koostöös ARC-iga käivitasid Eesti sõjaväe sanitaarüksused radikaalse tüüfuse vastu võitlemise programmi, kusjuures ameeriklaste vastutada jäid puhtmeditsiinilist laadi ülesanded ja vajaliku varustuse muretsemine.¹⁷

Olukorra tõsidust iseloomustas sõjaseisukorra väljakuulutamine 1920. aasta algul ja vägede ülemjuhataja Laidoneri üldine käskkiri alluda tüüfuse vastu võitlemiseks antud korraldustele – vastasel juhul võis karistuseks olla surmanuhtlus. Narvas kitsendati kodanike vaba liikumist ning suleti ajutiselt kinod ja teatrid, ära jäeti rahvarohked üritused. Ajalehtedes käivitati üldine hügieeniliste nõuannete kampaania. ARC-i personali juhtimisel organiseeriti eesti sanitaarväelastele kiirväljaõpe desinfektsioonitehnikas. Kursuse lõpetanud saadeti Narva, seal moodustasid nad tervetest vene sõduritest mõnekümmemehelised brigaadid, kellele omakorda õpetati epideemiast nakatatud hoonete ja rõivaste saneerimist ja kes pandi sellealasele tööle. Olemasolevad haiglad desinfitseeriti põhjalikult ning uued ajutised hospitalid rajati Jõhvi ja Aserisse.

Terved eraldati haigetest ja kõik pidid läbima range hügieeniprogrammi: juuksed ja habemed aeti ära, pesemiseks tarvitati täivastaseid vahendeid, riided steriliseeriti. Alles nüüd hakati haigetele andma adekvaatset ja süstemaatilist ravi. Suur puudus oli siiski arstidest ja meditsiiniõdedest, neid püüti värvata Inglismaalt ja Ameerikast. Mitmed välismaised meditsiinitöötajad haigestusid Eestis ka ise tüüfusesse ja vähemalt kaks nooremat Ameerika arsti suri Narvas sellesse taudi.¹⁸

Kõik need tüüfuse vastu võitlemisel kasutusele võetud abinõud andsid tulemusi – suremus langes järsult. Pööre tuli veebruaris–märtsis 1920 ja sama aasta juunis oli taud juba lõppfaasis. Doktor Ryan oli ülimalt rahul ameeriklastest meditsiinitöötajatega, kes raskele olukorrale vaatamata tegid oma tööd innustu-

¹⁶ Lt.Col. Edward W. Ryan to Col. Robert E. Olds, ARC Commissioner to Europe, Paris 4.1.1920; Monthly report April 1920. ARC Commission 948.08; John C. Gade, Commissioner of the United States for the Baltic Provinces of Russia to The Secretary of State, Washington 11.1.1920. Microfilm M 1170, Roll 5, Target 4/860 i.48, Relief measures, NA.

¹⁷ Lt.Col. Edward W. Ryan to Col. Robert E. Olds, ARC Commissioner to Europe, Paris 27.2.1920. ARC Commission 948.53.

¹⁸ Report 4.1.–24.2.1920; Report of Dr. Archie McCallister 14.4.1920; Monthly report April 1920. ARC Commission 948.08; Lt.Col. Edward W. Ryan to Col. Robert E. Olds, ARC Commissioner to Europe, Paris 27.2.1920. ARC Commission 948.53.

nult ja kohusetundlikult. Kiidusõnu jätkus Ryanil ka eesti kaastööliste, kelle hulgas ta nimetas eriliselt Sõjaväe Tervishoiu Valitsuse ülemat, sanitaarteenis-tuse kindralmajorit Arthur Lossmanni, keda ta iseloomustas kui väga kompetent-set isikut ja head organisaatorit.¹⁹

Ühenduses tüüfusevastase võitlusega tasub märkida huvitavat asjaolu. Ryani meeskonna edukast tegevusest kirjutati üsna palju Eesti ajakirjanduses. Sellekohaseid kirjeldusi avaldati ka Petrogradi ja Moskva ajalehtedes. Neis kutsuti üles järgima Eesti eeskuju ja puhastama oma maad haigusest. Ühtaegu loodeti saada ARC-ilt samasugust abi, kui eestlased said.²⁰ Tüüfus levis nimelt ka Venemaal.

Oma abistamistegevuses Eestis oli ARC suuresti sõltuv koostööst teise Ameerika abiorganisatsiooniga – *American Relief Administration* (ARA). Selle käsutada olid hoopis ulatuslikumad rahalised ressursid kui ARC-il ja neist oli pakiliste vajaduste korral võimalik kiiresti summasid käiku lasta. Selliselt oli ARA ARC-ile teatud määral pankuriks ja käendajaks, sest ARA osutatud mate-riaalne abi oli põhimõtteliselt tasuta. ARA poolt Eestile antud abi koosnes vastavalt 5. augustil 1919 Eesti valitsusega sõlmitud laenulepingule peamiselt toiduainetest tsiviilelanikele. Peale selle sai Eesti ARA vahendusel veokeid tuhandete tonnide toidu- ja tarbeainete jaotamiseks üle kogu maa ning seerumeid epideemiliste haiguste vastu võitlemiseks. ARA lõpetas oma tegevuse Eestis oktoobris 1922 ja 9. aprillil 1924 saatis Eesti valitsus ARA endisele direktorile ja hilisemale USA presidendile Herbert Hooverile ametliku tänukirja osutatud abi eest. Tänu hõlmas ka ARA sõsarorganisatsiooni *American Children Relief*.²¹

ARC-i tegevuse hindamisel Eestis on oluline antud materiaalse abi totaalne suurus ja väärtus. Eestis tegutsenud ARC-i komisjoni materjalid ei võimalda sellele küsimusele ühest vastust anda. Abisaadetised näivad küll võrdlemisi täie-likult registreeritud olevat, aga see, millest need koosnesid, on enamasti nimeta-tud summaarselt, mitte täpselt, näiteks ainult "1000 tonni varustust". Veelgi harvemini esineb andmeid abisaadetiste rahalise väärtuse kohta. See on kindlasti seletatav asjaoluga, et ARC-i abisaadetised olid kingid. Vaid üks notiits aprillist 1920 summeerib mingil moel abi suurust ja väärtust. Selle kohaselt oli antud

- toitu ja riideid Eesti tsiviilelanikele ühtekokku 50 000 inimesele,
- riideid ja muud varustust Eesti sõjaväele 25 000 dollari eest,
- rahalisi donatsioone Eesti Punasele Ristile 18 000 dollarit.

¹⁹ Brig.Gen. A. J. Turner at British Baltic Military Mission to War Office, London 11.2.1920. F.O. 371/3611. Public Record Office (PRO), London; Lt.Col. Edward W. Ryan to Col. Robert E. Olds, ARC Commissioner to Europe, Paris 27.2.1920. ARC Commission 948.53; Report 24.5.–5.6.1920. ARC Commission 948.08; General order No 5: "Red Cross Spirit" 1.5.1921. ARC Commission 948.031.

²⁰ Lt.Col. Edward W. Ryan to Col. Robert E. Olds, ARC Commissioner to Europe, Paris 19.3.1920. ARC Commission 948.08.

²¹ Special Loan Agreement between the American Relief Administration and the Government of Estonia 5.8.1919; E. L. Packer, American Vice Consul in Reval to The Secretary of State, Washington 20.10.1922; A. Piip to The Secretary of State 9.4.1924. Microfilm M 1170, Roll 5, Target 4/860 i.48, Relief measures, NA.

Välismaade Punase Risti tegevusest Eestis Vabadussõja ajal.

Ülal: Ameerika Punase Risti punktist Tallinnas antakse puudustkannatajaile abi rõivaesemete, tarbeainete jne. näol.

All: Rootsi Punase Risti lentsalk.

(Laaman, E. Eesti iseseisvuse süünd. Teine trükk. Stockholm, 1964, 565.)

Selles kokkuvõttes ei esine üldse haavatute ja haigete ravimiseks saadetud haiglatarbeid, mille maksumus tõenäoliselt ületas tublisti ülalnimetatud väljaminekute kogusummat.²²

ARC-i Balti komisjon lõpetas oma tegevuse Eestis maikuu 1922. aastal. Need tööülesanded, mis olid veel käsil, võtsid üle kohalikud Eesti võimud. Neil aastail, kui komisjon tegutses Baltimail, arendasid selle liikmed ka omavahelisi sotsiaalseid suhteid. Nii näiteks anti komisjoni peakorteris Riias välja oma ajakirja *The Red Cross Bulletin* ja komisjoni liikmeil oli ka oma klubi "THE BALTIC AMCROSS CLUB, composed by present and former members of The American Red Cross Commission to Western Russia and the Baltic States". Klubi aupresidendiks oli komisjoni juhataja, kolonelleitnant meditsiinidoktor Edward W. Ryan.²³

E. W. Ryan oli kahtlemata ARC-i tegevuse portaalkuju Baltikumis. Ta tegutses energiliselt ja tulemusrikkalt nii abisaadetiste nõudmises ja organiseerimises kui ka praktilises haiglatöös. Ta näis kiiresti orienteeruvat Baltimaade komplitseeritud poliitilistes olukordades ja ta suhted ning koostöö Eesti valitsuse ja võimudega olid väga head. Ryani austati hiljem tema teenete eest Vabadusristi I liigi 2. järgu ordeni andmisega.²⁴

Otsese abistamistegevuse kõrval kajastavad ARC-i Balti komisjoni materjalid kohalikke poliitilisi olusid ja pingeid, millest abitegevus suuresti sõltus. Sealjuures võib kohata huvitavaid tähelepanekuid, mis samaaegselt peegeldavad lääne liitlasriikide suhtumist noortesse Balti vabariikidesse ja balti rahvastesse.

Kõige sagedamini esineb kommentaare ja seisukohti vahekorra kohta Judenitši armee ja eestlaste vahel. Sellesse vahekorda oli algusest peale sisse ehitatud antagonistlik vastuolu – Vene valged võitlesid jagamatu Venemaa eest, eestlased aga oma iseseisva vabariigi eest. Pingeid tugevdas veelgi baltisaksa ohvitseride kasvav osatähtsus Vene valgete Põhjakorpuses, hilisema nimetusega Loodearmees. Üks kõrgemaid ohvitseri armees, koguni Judenitši asemik, oli baltisaksa päritolu kindral von Glasenapp.²⁵

Eestlaste ja vene valgete vastuolu kutsus esile lääne liitlasriikide esindajate mitmesuguseid reaktsioone. Üldiselt võib väita, et lääneliitlaste valitsuste ja nende kohapealsete esindajate arvamus noortest Balti riikidest ja vanadest rahvastest oli kusagil reserveerituse ja otseselt negatiivse suhtumise vahel. Kujukas näide selle kohta leidub ARC-i Balti komisjoni materjalis.

1920. aasta jaanuaris käis Narvas asuvaid haiglaid ja tüüfushaigete majutuspaiku üle vaatamas Baltimail asuva Ameerika sõjaväeesinduse liige kolonelleitnant Warwick Greene, kes oma andmete järgi tegi selle inspeksioonireisi kui Ameerika eraisik. Ta konstateeris tuntud fakti, et haigete ja haavatute eest hoolitsemine oli ressurside puudusel äärmiselt vilets ja et Loodearmee oli täielikult

²² Monthly report April 1920. ARC Commission 948.08.

²³ Box 870–871. ARC Commission 948.08.

²⁴ Eesti Vabadusristi kavalerid. B. Välismaalased. Tallinn, 1935, 386.

²⁵ Laaman, E. Eesti iseseisvuse sünn, 574, 643, 685 jj.

kokku varisemas. Greene'i tähelepanu köitis aga suurel määral ka eestlaste ja Loodearmee sõjaväelaste äärmiselt pingeline vahekord. Greene kirjutab: enam kui kunagi varem kasutavad eestlased nüüd juhust – nii ametlikul kui ka isiklikul tasandil –, et õiendada vanu arveid venelastega. Eesti ohvitseride ja sõdurite agressiivsus ja häbematus vene ohvitseride ja sõdurite vastu on silmatorkav. Kellele Greene'i sümpaatiat kuulub, on päevselge ja ta annab mõista, et tema Narva reisikaaslased *British Military Mission*'ist Tallinnas jagasid tema arvamust.²⁶

Greene saatis oma tähelepanekud ja hinnangud John C. Gade'ile, USA ajutisele esindajale Tallinnas, kes omapoolsete lisanditega loodearmeelaste julmast ja ebaõiglasest kohtlemisest eestlaste poolt ja Eesti võimude isepäisusest ruttas kohe informeerima USA välisministeeriumi, soovides uusi instruktsioone Eesti valitsusega suhtlemise kohta. Mõõdamannes kritiseeris Gade ka ARC-i tegevust Eestis. Ta iseloomustas seda kui oma huvide kadedat kaitsmist. Siinjuures näib sümptomaatiline, et Gade veel 7. veebruaril 1920 (pärast rahulepingu sõlmimist Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel), kui ta oma kirja USA välisministeeriumile saatis, kasutas jätkuvalt oma ametlikku tiitlit *Commissioner of the United States for the Baltic Provinces of Russia*.²⁷

E. W. Ryan, ARC-i Balti komisjoni juhataja, reageeris väga teravalt Greene'i ja Gade'i arvamustele eestlaste kohta. Tõsi on, konstateeris ta, et eestlased suhtuvad negatiivselt venelastesse, eriti loodearmeelastesse, aga venelaste suhtumine eestlastesse on niisama eitav. Ryan toonitas, et tal ei ole kunagi olnud mingeid probleeme Eesti võimudega ega eestlastest koostööpartneritega, olgugi et ta on olnud sunnitud nendega lähedalt suhtlema päevast päeva rasketes oludes. Ta ütles end aru saavat, et eestlased on pettunud lääneriikides, kes pole neid sõjas Nõukogude Venemaaga aidanud nii tõhusalt, kui nad oleksid võinud seda teha, võrreldes kogu selle tohutu materiaalse abiga, mis suunati Judenitši armeele. Eestlased olevat ka avalikult deklareerinud, et ainus omakasupüüdmatu abi, mis neile on osutatud, on tulnud ARC-ilt. Lõpuks taunis Ryan mitmeid lääneriikide kohalike esindajate katseid mõjutada ARC-i järgima liitlasriikide ametlikku poliitilist strateegiat – otsesõnu: Judenitši poolt ja Eesti valitsuse vastu. Ta viitas seejuures Punase Risti juhtmõttele abistada neid, kes iial abi vajavad, ja keeldus kategooriliselt joondumast poliitiliste seisukohtade järgi.²⁸

ARC-i komisjoni materjalides leiavad mõningat kajastust ka pinged eestlaste ja lätlaste vahekordades. Neil ei olnud aga otsest seost ARC-i tegevusega Baltimaail. Seevastu väärivad märkimist, et organisatsiooni personali instrueeriti Baltimaade ajaloost ja ühiskonnakorrast, enne kui neid sinna teenistusse saadeti.

²⁶ Lt.Col. Warwick Greene to John C. Gade, Commissioner of the United States for the Baltic Provinces of Russia 21.1.1920. ARC Commission 948.08. Vt ka inglaspoolseid arvamusi Loodearmee ja eestlaste pingelisest vahekorra: F.O. 371/3610, No 6, PRO.

²⁷ John C. Gade, Commissioner of the United States for the Baltic Provinces of Russia to The Secretary of State 7.2.1920. ARC Commission 948.01.

²⁸ Lt.Col. Edward W. Ryan to Col. Robert E. Olds, ARC Commissioner to Europe, Paris 4.1., 27.2.1920. ARC Commission 948.01, 948.08.

Instruktsioonis leidis muide järgmine eestlaste ja lätlaste lühivõrdlus: "Eestlased on peamiselt talupojad, meremehed ja kalurid. Nad ei ole intellektuaalselt sama erksad kui lätlased, aga nad on stabiilsemad, energilisemad ja majanduslikult jõukamad. Nad on rohkem pühendunud protestandid kui lätlased, seevastu aga vähem saksavaenulikud."²⁹

*

Peale ARC-i andsid ka mõnede teiste maade Punase Risti organisatsioonid Eestile Vabadussõja ajal abi. Inglise Punane Rist, kellel oli esindajaid Baltimail ja kellega ameeriklastel oli ette nähtud lähedane koostöö, tegelikult praktilisest ravitööst ja abistamistegevusest osa ei võtnud. Ryani hinnang sellele oli hävitav: "They are acting purely in the capacity of what one might say advisors on subjects which they know very little about."³⁰

Plaanis oli ka ARC-i ühistöö Vene Punase Ristiga, kelle allüksusi leidis Loodearmee koosseisus. Selle koostöö luhtumise põhjuseks pidas Ryan järgmisi asjaolusid: "The Russian Red Cross in Esthonia, as far as I have been able to see, has been absolutely worthless institution which has been composed of nothing more or less than a bunch of political refugees who played politics while these poor soldiers, whom they were paid to take care of, remained under conditions as mentioned above." Eesti valitsus keelas hiljem ka Vene Punase Risti organiseeritud tegevuse Eestis.³¹

Humanitaar- ja sanitaarabi andsid Eestile Vabadussõja ajal ka Soome ja Taani Punane Rist. Soomes loodi abiandmise korraldamiseks ja rahakorjanduseks Eesti Avitamise Peatoimkond ja Taani Punasel Ristil oli oma väike haigla, *Waldemars hospital*, koos tagavarapeooga Tallinnas.³² Rahvusvahelise Punase Risti tegevus piirdus sõjavangide repatrieerimisega.³³

Omapärane lugu oli Rootsi Punase Ristiga. Vähesel määral sai Eesti küll sealt abi, aga sedagi pakuti justkui vastumeelselt. Juba 1919. aasta algul taotlesid Eesti võimud Rootsi Punaselt Ristilt kingituseks üht ambulantsautot. Taotlus lükati mitu korda tagasi. Selle asjaga oli seotud ka Gustav Suits, kes oli tollal Stockholmis asuva Eesti Informatsioonibüroo juhataja. Suits oli ülimalt kriitiline

²⁹ Western Russia and Baltic States. Historical Facts Relating to the Work of the American Red Cross. Prepared by George B. Ford for the American Red Cross Commission to Europe 15.9.1919. ARC Commission 948.08.

³⁰ Lt.Col. Edward W. Ryan to Lt.Col. P. Bicknell, American Red Cross Deputy Commissioner to Europe, Paris 4.1.1920. ARC Commission 948.08.

³¹ Short notices 3.9.1919. ARC Commission 948.08; Lt.Col. Edward W. Ryan to Col. Robert E. Olds, ARC Commissioner to Europe, Paris 27.2.1920. ARC Commission 948.53; John C. Gade, Commissioner of the United States for the Baltic Provinces of Russia to The Secretary of State, Washington 11.1.1920. Microfilm M 1170, Roll 5, Target 4/860 i.48, Relief measures, NA.

³² Laaman, E. Eesti iseseisvuse sünd, 389 jj; Jaanson, K. Draakoni hambad, 97 (foto).

³³ Annual report July 1920. ARC Commission 948.08.

Rootsi Punase Risti juhtkonna suhtes, kelle "suurnikke ta pidi kummardamas käima". Lõpuks ta nõrdis ja kirjutas oma päevikusse 13. veebruaril 1919: "Lasksin Nordiska Presscentrali kaudu lendu Rootsi Punase Risti vastutulematust valgustava teate. Pidasin printsi jutul käimist asjatuks, kui kord õiget huvi ja tahtmist ei ole kellegil."³⁴

Rootsi Punase Risti negatiivne hoiak Eesti abistamise suhtes ilmnis ka keeldumises kasutada neid summasid, mis olid üle jäänud Soome abistamise fondis. Mõnesugust abi siiski saadeti, peamiselt arstimeid ja desinfektsioonivahendeid, aga iseloomulik sealjuures oli rootslaste umbusaldus: abisaadetisi ei suunatud mitte otse Eesti võimudele ega Eesti Punasele Ristile, vaid lähetati need Rootsi konsulile Tallinnas, kes siis enamasti oma äranägemise järgi abi jaotas.³⁵

Üldiselt võib väita, et Rootsi Punase Risti küllaltki ulatuslik abitegevus Esimese maailmasõja järellainetustes hõlmas peamiselt Saksamaad, Austriat ja muidugi Soomet ning ka Venemaad, mitte aga Baltimaad. Seda suhtumist näitavad mitmed seigad. Näiteks oli Eestisse minevast abist suur osa varutud nimelt Loodearmeele ja vene põgenikele. 1919. aasta kevadel pakkus Rootsi Punane Rist võimaluse tuua 120 balti last suvekuudeks lastelaagritesse Rootsi. Kui Rootsi laev saabus Liepājasse lapsi ära tooma, selgus, et rootslased olid mõelnud balti laste all baltisaksa lapsi. Lätlased keelasid laeva lahkumise, enne kui pooled "balti" lapsed olid asendatud läti lastega. Rootsi Punase Risti juhtkonna meelsus Baltimaade suhtes kajastus mõningal määral ka Rootsi avalikus arvamuses. 1920. aastal korraldatud rahakogumise aktsioon sõjas kannatanute abistamiseks andis tulemuseks ligikaudu 2 miljonit krooni. Annetajate soovi kohaselt läks sellest summast 56 protsenti Austriale, kolmele Balti riigile ühtekokku aga 0,23 protsenti.³⁶

Rootsi Punase Risti reserveeritus Eestile abi andmises seletub peamiselt sellega, et organisatsiooni juhtkonnas domineerisid konservatiivsed ülemkihi esindajad, kes olid tugevasti mõjutatud baltisakslaste Eesti-vastasest propagandast. See oli hästi teada ka Eesti Eridelegatsioonile Stockholmis, kes 1919. aasta aprillis informeeris Eesti saatkonda Pariisis: "Rootsi Punane Rist teatas viimaks ametlikult, et ta Eestile mingit abi ei anna, ehk küll 100 000 krooni suurune fond olemas on, mis Soome aitamiseks omal ajal ära tarvitada ei jõutud. See otsus on muidugi teatud määral ärarippuv sellest umbusaldusest ja tööoludele mitte sugugi vastavatest teadetest, mida meie parunid siinsetes ametlikes ringkondades, kellega neil vanad sidemed olemas on, kõige suurema hoolega külmavereliselt meie asja vastu laialilootavad."³⁷

³⁴ Suits, G. Päevaamat 1919. – Tulimuld, 1977. Lund, 14–15.

³⁵ Svenska Röda Korset. Överstyrelsens protokoll 5.5., 13.10.1919, 14.1., 11.2., 18.3., 2.4.1920. Årsberättelser 1919–1920. – Svenska Röda Korset. Tidskrift för frivillig sjukvård 1919–1920; Laaman, E. Eesti iseseisvuse süünd, 416.

³⁶ Svenska Röda Korset. Årsberättelser 1919–1920. – Svenska Röda Korset. Tidskrift för frivillig sjukvård 1919, 106; 1920, 193 jj; 1921, 197 jj.

³⁷ Eesti Eridelegatsioon Stockholmis Eesti saatkonnale Pariisis 8.4.1919. ERA, f 1587. Eesti saatkond Stockholmis 1918–1940; Vt ka Laaman, E. Eesti iseseisvuse süünd, 414 jj; Suits, G. Päevaamat 1919.

Rootslaste suhteliselt mõõdukas abi näib peegelduvat autasuks antud Vabadusriistide jaotuses rahvuste vahel. Võrreldes 18 rootslasega said Vabadusristi näiteks 35 prantslast, 40 poolakat, 43 ameeriklast, 48 taanlast ja 50 lätlast, rääkimata ingllastest ja soomlastest, kelle arv oli palju suurem.³⁸

*

Eestile Vabadussõja ajal välisriikide poolt osutatud humanitaar- ja sanitaarabi võib kokku võtta järgmiselt. Kõige tõhusamat abi – nii materiaalselt kui ka personaalselt – andis Ameerika Punane Rist. Haavatud ja haigete sõdurite ravimise ning tsiviilelanike toiduainete ja riietega varustamise kõrval oli vahest kõige tähtsam üksikülesanne tüüfuse vastu võitlemine. Epideemia sulgemine tema algseesse koldesse – Loodearmee sõdurite majutuspaikadesse Narvas – takistas efektiivselt nakkuse levimist Eesti tsiviilelanikkonna hulka. Selle eduka võitluse organiseerimisel, nagu ka Ameerika Punase Risti muu ennastohverdava tegevuse puhul on suured teened esmajoones organisatsiooni Balti komisjoni juhatajal kolonelleitnant doktor Edward W. Ryanil.

Märkimist väärib lõpuks veel üks aspekt. Välisabil võis sõjas kannatanute abistamise kõrval olla täiesti ettekavatsemata funktsioon. Välismaa abistamistegevus toimus ju otseses koostöös Eesti võimudega ja nende vahendusel ajal, kui Eesti Vabariigil puudus veel ametlik *de jure*-tunnustus. Seepärast ei saa välistada, et hästi laabuval koostööl praktilises abistamises võis olla lisamõju välisriikide esindajate hinnangule Eesti riigiaparaadi toimimise kohta ja nende positiivsele häälestamisele Eesti tunnustamise asjas.

³⁸ Eesti Vabadusristi kavalierid. B. Välismaalased, 382 jj.

FOREIGN HUMANITARIAN AID TO ESTONIA DURING THE WAR OF INDEPENDENCE 1919–1922

Aleksander LOIT

When forced to the War of Independence against the attack from Soviet Russia in 1918, the young Estonian republic was in a very difficult situation. There was a considerable shortage of everything: soldiers, weapons, ammunition and other military supplies as well as medical equipment and food. The hopes of relief were placed on friendly foreign countries.

This article deals with foreign humanitarian aid during the War of Independence, concentrating on the American Red Cross (ARC), which was the most important relief organization. ARC had a local unit in the Baltic countries, the American Red Cross Commission to Western Russia and the Baltic States.

The records of the commission, which are preserved in the National Archives, Washington, constitute the factual basis for this article.

The relief given by the ARC Baltic Commission consisted mainly of various hospital equipment and medical articles intended for the care of wounded and sick soldiers. In addition many relief consignments contained clothes, boots and tobacco for the military and also food, clothes and shoes for the needy civilians.

The most important task for the ARC Baltic Commission was however to fight together with its Estonian partners against typhus. This infectious disease was brought to Estonia by retreating soldiers of the White Russian North-West Army and in December 1919 an epidemic broke out among the Russian soldiers in Narva with a strength which threatened to spread into civilian Estonian society. The total number of the diseased was approximately 15 000 and the mortality rate in some quarters was as high as 40%. With united efforts of the ARC Baltic Commission and the Estonian sanitary personnel typhus was at last stamped out.